

## CAENIS, PATRIS CONCUBINA, EX HISTRIA REVERSA... BILJEŠKE O ANTONIJI MLAĐOJ I CENIDI, NJEZINOJ OSLOBOĐENICI

U svojim je tekstovima Pietro Kandler oblikovao priču o Antoniji Cenidi, oslobođenici Antonije Mlađe i kasnije Vespazijanovoj prilježnici, pa je to povezo s njezinim povremenim boravcima u Istri oblikovavši tezu da je car sponzorirao izgradnju pulskog amfiteatra. Mali broj natpisa s imenima pripadnika Antonijine obitelji (oslobođenika i robova) ne govori tome u prilog. Cenida je mogla imati gospodarskih interesa u Istri, ali u arheološkoj i epigrafskoj baštini oni nisu vidljivi, pa se Kandlerovo tumačenje mora smatrati legendom koja nema čvršćeg uporišta u činjenicama.

*Ključne riječi:* Istra; antika; Vespazijan; Antonija Mlađa.

U knjizi koju je pulaska gradska uprava 1876. objavila u čast nekoliko godina ranije preminulog tršćanskog polihistora Pietra Kandlera (Trst, 23. svibnja 1804. – Trst, 18. siječnja 1872.),<sup>1</sup> u kojoj su prikupljeni njegovi tekstovi posvećeni Puli u antici i srednjem vijeku, nalazimo četiri dotad neobjavljena teksta o tragovima koje su u Puli ostavili Antonija Mlađa, Vespazijan i Antonija Cenida.<sup>2</sup> Svi su tekstovi nastali 1871., barem su tako datirani u njegovoj ostavštini:

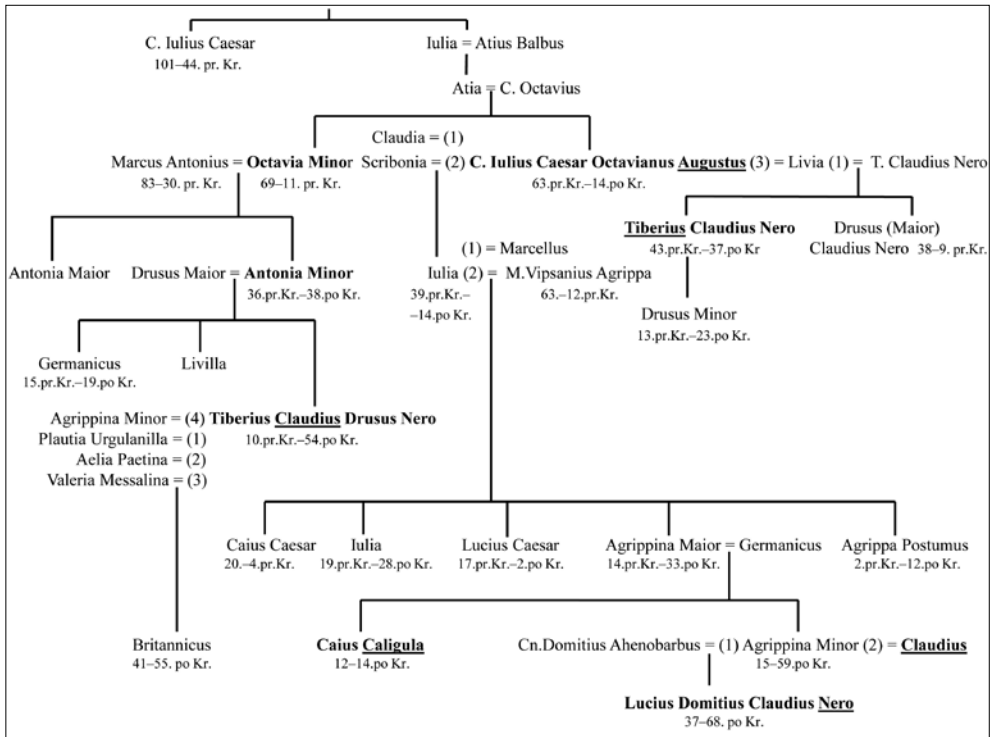
- *Di Antonia minore e dei suoi liberti Pallante e Felice* (str. 115-120),
- *Palazzo di Antonia in Pola* (str. 120-121),
- *I Flavi Vespasiani* (str. 121-126),
- *Antonia Cenide* (str. 126-128).

U romantičarskoj viziji antičke povijesti Pule Kandlerove su se tvrdnje i pretpostavke uzimale kao pouzdane činjenice, pa je tako oblikovana urbana legenda o Antoniji Cenidi, za čiju je ljubav Vespazijan navodno dao izgraditi amfiteatar, pulsku Arenu. Takve se priče i danas redovito pojavljuju u turističkim materijalima, popularnim tekstovima i vodičima, u internetskim tekstovima divulgativnog

1 Kandler 1876. Knjiga je urednički nepotpisana, a puni joj naslov glasi: *Notizie storiche di Pola, edite per cura del Municipio e dedicate agli onorevoli membri della Società agraria istriana radunati al IX Congresso Generale nella Città di Pola*, Parenzo, Tipografia di Gaetano Coana, 1876.

2 Kandler 1876, 115-128.

karaktera, a da historiografski temelji nikada nisu preispitani. Može se reći da je priča u osnovnim crtama zaista utemeljena na povijesnim podacima iz antičkih pisanih izvora (i epigrafije), ali maštovita nadogradnja pretpostavkama čini je, dođuše, zanimljivom za širu javnost, no ne i povijesno točnom. Stoga držimo korisnim preispitati činjenice i pretpostavke, koje valja staviti i u povijesni kontekst.



Slika 1. Rodoslovno stablo julijevo-klauđijske dinastije (izvor: autor)

Antonija Mlađa<sup>3</sup> bila je kći trijumvira Marka Antonija i Oktavijanove sestre Oktavije (slika 1), začeta u Ateni, gdje je par boravio ljeti 37. pr. Kr., a rođena u Rimu 31. siječnja 36. pr. Kr.<sup>4</sup> Marko Antonije iz Atene se uputio na Istok, gdje je u Antiohiji oženio egipatsku kraljicu Kleopatru, te se tako posve otuđio kako od obitelji u Rimu, tako i od Oktavijana, skončavši u Aleksandriji 30. pr. Kr. samoubojstvom poslije poraza kod Akcija (31. pr. Kr.). Antonija je odrasla u Rimu, na carskome dvoru, zajedno sa sestrom Antonijom Starijom, polubračom i

3 PWRE, Antonia minor, s.v. (Groag), 1, 1-2, 2640; PIR<sup>2</sup>, A 885.

4 Kokkinos 1992, 6.

polusestrama. Kasije Dion navodi da je August dvjema Antonijama, kćerima svoje sestre, dodijelio „novac iz imanja njihovog oca“<sup>5</sup> koja je car konfiscirao poslije bitke kod Akcija i Antonijeva samoubojstva.<sup>6</sup> Moglo se raditi o imanjima koja je Antonije imao u Italiji i drugdje, ponajviše na Istoku (Mala Azija, Egipat),<sup>7</sup> ali izvori ne spominju Histriju, tako da Kandlerova pretpostavka da je Antonija Mlađa imala posjede, pa čak i palaču u Puli,<sup>8</sup> po svemu sudeći, nema ozbiljnoga temelja. Epigrafski podaci o gentiliciju *Antonius* koji bi ukazivali na razgranatost obitelji, njihovih nasljednika, robova i oslobođenika, te bi time bili i pokazatelj gospodarske nazočnosti u nekom području, u ovom su slučaju u južnoj Istri vrlo skromni. Radi se o samo šest natpisa, dok ih je u sjevernoj Italiji (u Desetoj regiji) daleko više, primjerice oko Brescije (*Brixia*), Altina (*Altinum*), Akvileje (*Aquileia*) te nešto oko Padove (*Patavium*), ukupno pedesetak.

1. *C(ai) A(ntoni) P(rimi) [- - -]*: Galižana, Šašel, Marušić 1984, str. 303, EDR 079825. Razrješenje kratice od triju slova posve je nepouzđano, tako da je atribucija skupini natpisa koji spominju Antonije u velikoj mjeri nesigurna.
2. *L(ucio) Anneio L(uci) f(ilio) Domitio Proculo c(larissimo) p(uero), pronepoti Antoni Felicis Antonia Clementiana avia l(oco) d(ato) d(ecreto) d(ecurionum)*: Pula, CIL 5, 34; Inscr. It. 10, 1, 39; Alföldy 1984, str. 79, br. 11; Alföldy 1999, str. 285, br. 10; Matijašić 2014, EDR 093929.

Kandler je u Antoniju Feliksu iz ovoga natpisa prepoznao Antonijina oslobođenika,<sup>9</sup> koji je zajedno s bratom Palantom bio vrlo utjecajan i poslije Antonijine smrti, te je za Klaudija bio namjesnik u Judeji.<sup>10</sup> Antonija Klementijana bila je Feliksova sestra, a baka Lucija Aneja, kojemu je dala podignuti nadgrobni spomenik u Puli. Kako je naslov *clarissimus puer* znak da je dječak pripadao višim slojevima rimskoga društva, to nije nemoguće da je *Antonius Felix* zaista bio Antonijin oslobođenik, ali to još nije neprijeporni dokaz da je Antonija Mlađa imala posjede (i čak palaču) u Puli. Međutim, prema novijim istraživanjima, Feliks je bio Klaudijev, a ne Antonijin oslobođenik,

5 Dio., 51, 15, 7: ταῖς τε ἀδελφιδάϊς, ἃς ἐκ τοῦ Ἀντωνίου ἡ Ὀκταουῖα ἀνήρρητό τε καὶ ἐτετρόφει, χρήματα ἀπὸ τῶν πατρῶων ἀπένευμε.

6 Carevi su do zemljišnih posjeda, koji su predstavljali osnovu njihova bogatstva, dolazili nasljeđivanjem, konfiskacijom i darovima; August je oporučno ostavio svoja dobra članovima obitelji: Tiberiju, Liviju, Antonijinom suprugu Druzmu, njihovom sinu Germaniku i drugim daljnjim rođacima: Suet. Aug. 101, 3.

7 Kokkinos 1992, 71.

8 Kandler 1876, 120-121; mislio je čak, a bez čvrstog temelja, da se njezina palača u Puli nalazila u sjevernom dijelu grada, između katedrale i Sv. Tedora.

9 Kandler 1876, 119.

10 Tacit. Ann., 12, 54; Jos. Ant. 20, 7-8. Opširnije Matijašić 2014.

prema tome Claudius Felix, ne Antonius Felix,<sup>11</sup> pa ako je to točno, cijela se prozopografska konstrukcija ruši.

3. *Eiae Aug(ustae) Ant(onia) Severina v(otum) s(olvit)*: Pula, CIL 5, 8; Inscr. It. 10, 1, 3; ILS 4892; Degrassi 1970, 616-617; Girardi Jurkić 2005, 123; EDR 134865.

Jedini od šest spomenika zavjetnog je karaktera, Antonija Severina podiže žrtvenik božici Eji Augusti, kojoj su posvećena još tri žrtvenika, dva iz Nezakcija, jedan iz Dvigrada.<sup>12</sup> Još jedan žrtvenik Eji pronađen je na Pagu, tako da je kult božice rasprostranjen u Istri i Liburniji i sasvim je sigurno epihorskog karaktera.<sup>13</sup> Paški žrtvenik posvetila je Kalpurnija, kći Lucija Kalpurnija Pisona, a imena na istarskim žrtvenicima mahom su muškarci s imenima koja su vjerojatno epihorska, osim Antonije Severine, kojoj se iz imena to ne može zaključiti.

4. *M(arcus) Anto<n>ius Stachus sibi et suis et Antoniae Celi(...)*: Pula, CIL 5, 115; Inscr. It. 10, 1, 198; EDR 136445.

Nadgrobnna ploča, na kojoj su sačuvana prva tri retka, koju je podignuo Marko Antonije Stak sebi i svojim, među kojima i Antoniji Celi... Kognomen je, osim ovog pulskog primjera, poznat sa samo nekoliko natpisa iz Rima.<sup>14</sup>

5. *D(is) M(anibus) C(aius) Antonius Zosimianus signo Dalmatius iuveni incomparabili qui vixit ann(os) XVIII mens(es) IIII diae XVI sine ulla macula. C(aius) Antonius Eu[c]arpus filio rarissimo et pie[n]tissi(mo) [p(osuit)]*: Pula, Weisshäupl 1901, 192; Inscr. It. 10, 1, 199; EDR 136446.

Nadgrobnni natpis donosi dva imena pripadnika obitelji Antonija: preminulog sina Zosimijana Dalmacija i ožalošćenog oca Antonija Eukarpa. Izraz *signo* nije čest u latinskoj epigrafiji, stoji ispred drugog kognomena (*agnomen*), a odgovara izrazima *qui et, qui et vocatur, sive*, koji se također mogu pronaći u epigrafskoj praksi. Da se ipak možda radi o oslobođencima, svjedoči etimološko grčko podrijetlo njihovih kognomena (*Zosimianus, Eucarpus*), što bi ukazivalo na makar daleki libertinski izvor obiteljskog stabla.<sup>15</sup> Grčko podrijetlo imena svjedoči o servilnom ili libertinskom društvenom položaju, a ne etničkom podrijetlu.<sup>16</sup>

6. *D(is) M(anibus) Vibiae Trofimen(i) P(ublius) Antonius Hilarus matri pientissimae*: Pula, Sv. Petar, CIL 5, 257; Weisshäupl 1901, 4, 1901, 201; Inscr. It. 10, 1, 423; EDR 137695.

11 Kokkinos 1990; 1992, 32.

12 Girardi Jurkić 2005, 124.

13 Šašel Kos 199, 68-69.

14 *C. Baberius Stachus* (CIL 6, 200, 30712, 36747, datiran 70. posl. Kr.), *Decidius Stachus* (CIL 6, 30983; ILS 3840, poč. 2. st. posl. Kr.), *C. Vaberius Stachus* (CIL 5, 7768, CIL 6, 27900, 34179a, 2. st. posl. Kr.).

15 Lucije Decidije Eukarp postavio je u Akvileji kao sevir žrtvenik Velikoj Majci Bogova (Brusin 1991, 285; EDR 093891), a poznato je da je sevirat, kolegij svećenika, bio dominantno prerogativa oslobođenika, usp. Duthoy 1978; Agnati 1996; Bekavac, Miletić 2018.

16 Solin 1971, 135-137.

I u ovom se nadgrobnom natpisu Publije Antonije, koji podiže spomenik majci Vibiji Trofimeni, ne naziva oslobođenikom, ali iz obaju kognomena njihovo se oslobođeničko podrijetlo može naslutiti.

Iz navedenih pulskih natpisa uočljiva je činjenica da osobe koje nose gentilicij *Antonius* mahom imaju troimeni oblik imenskog obrasca (*praenomen – nomen gentile – cognomen*), tj. nema primjera oslobođenika (*libertus*) prve generacije kao ni drugih znakova raspoznavanja servilnog položaja (*servus, verna, contubernalis*). Da je Antonija imala značajne zemljišne posjede u južnoj Istri, broj primjera tog gentilicija bio bi jamačno veći. Bilo bi zacijelo više primjera s imenima robova i oslobođenika prve generacije, koji su taj status uvijek označavali u natpisima. Iako smo prije nekoliko godina, slijedeći Pietra Kandlera, kojega slijedi i Alka Starac („Antonija je možda boravila na očevim histarskim posjedima u više navrata, odnosno u duljem razdoblju iza prerane smrti supruga Druza koji je godine 9. pos. Kr. podlegao rani zadobivenoj u bojnom pohodu. Antonijin boravak u Puli (umrla je g. 49. pos. Kr.) s djecom i znatnim brojem kućnih robova rezultirao je naseljnjem pripadnika njene robovske familiae u gradu“),<sup>17</sup> ustvrdili da su žene i oslobođenice „zacijelo (u Puli) povremeno boravile kako bi nadgledale svoje posjede u južnoj Istri“,<sup>18</sup> to ne izgleda posve izvjesnim, iako ne i sasvim nemogućim.

Ako su postojali, veličina i značaj tih posjeda ne može se smatrati jako izrazitim, iako su u Istri zabilježeni gentiliciji i drugih obitelji koje su u Rimu pripadale najvišim društvenim slojevima, političkoj i gospodarskoj eliti.<sup>19</sup> Zanimljivo li carske gentilicije iz 1. stoljeća (*Iulius, Flavius*) te 2. stoljeća (*Aelii, Aurelii*), koje mogu nositi osobe koje su od careva dobile građansko pravo, a nisu nužno pokazatelj pripadnosti obiteljima carskih oslobođenika, bilježimo samo najvažnije i najbrojnije gentilicije aristokratskih obitelji u Puljštini: *Laecanii* (više od 30 imena),<sup>20</sup> *M(a)ecenii* (7 imena),<sup>21</sup> *Palpellii* (13 imena),<sup>22</sup> *Settidii* (15 imena),<sup>23</sup> a u Poreštini i u sjevernoj Istri zemljišne su posjede imali *Statilii Tauri*.<sup>24</sup> Ne smijemo

---

17 Starac 1994, 135-136. Uzgred, autorica netočno Antonijinu smrt datira u 49. posl. Kr. umjesto u 37. posl. Kr., čim je Kaligula došao na prijestolje, usp. dolje bilj. 29.

18 Matijašić 2014, 166-167.

19 Tassaux 1983; Matijašić 1998, 453-455.

20 PIR<sup>2</sup>, L 30-31; usp. i Tassaux 1982; Bezeczky 1998.

21 MRR, II, 584; PIR<sup>2</sup>, M 37.

22 PIR<sup>2</sup>, P 73.

23 PIR<sup>2</sup>, S 616-618.

24 MRR, II, 622; PIR<sup>2</sup>, S 851-857; Tassaux 2001, 309-314.

pritom zaboraviti ni obitelj *Sergii*,<sup>25</sup> koja nije zastupljena velikim brojem pripadnika u Puli, ali koja je u gradu ostavila jedan od najznačajnijih današnjih spomenika, slavoluk koji nosi njezino ime.<sup>26</sup> Uzmemo li u obzir i carske posjede,<sup>27</sup> jasno je da je rimska aristokratska i politička elita u Istri imala značajne gospodarske interese, koji su obuhvaćali zemljišne posjede, uzgoj maslina i vinove loze te proizvodnju keramičkih predmeta (Fažana, Loron). No koji je točno opseg interesa svake pojedine obitelji bio, na sadašnjem stupnju dosadašnjih istraživanja nije, nažalost, moguće utvrditi.

Antonija Mlađa (slika 2) udala se 18. pr. Kr. za Druza, sina Augustove žene Livije iz prvoga braka s Tiberijem Klaudijem Neronom (brat kasnijeg cara Tiberija, 14. – 37. posl. Kr.). Dobili su troje djece, Germanika (rođen 15. pr. Kr.), Livillu (rođena između 14. i 11. pr. Kr.) i Klaudija (rođen 10. pr. Kr., kasnije rimski car, 41. – 54. posl. Kr.). Antonija je s obitelji često pratila Druza za njegovih vojnih pohoda u Galiji, Hispaniji i Germaniji, ali je 9. pr. Kr. iz nepoznatog razloga preminuo na Rajni.<sup>28</sup> Ona se više nije udavala već se posvetila odgoju djece i upravljanju svojim imanjima. Germanik je započeo uobičajenu karijeru u vojsci i političkom životu, oženio je Agripinu Stariju, s kojom je imao dvoje djece: Agripinu Mlađu i Gaja (Germanik Mlađi, poznatiji kao Kaligula). Antonija Mlađa do oko 31. posl. Kr. nije se uplitala u politički život u Rimu, ali tada je spasila život caru Tiberiju razotkrivši mu urotu koju je pripremao Sejan, prefekt pretorijana-ca.<sup>29</sup> Kasije Dion izričito navodi, iako u anegdotalnom obliku, da je Antonija pismo za Tiberija, s detaljima urote koja se spremala, diktirala svojoj robinji, Cenedi.<sup>30</sup> Kad je poslije Tiberijeve smrti car postao Kaligula, Antonija, njegova baka, isprva je bila slavljena, ali nakon samo nekoliko tjedana od careva ustoličenja 37. posl. Kr. počinila je samubojstvo.<sup>31</sup> Za svojeg je života bila vrlo popularna zbog priča koje su kružile o njezinoj kreposti, blagoj naravi, ljepoti i dobroti. Klaudije ju je rehabilitirao poslije četiri godine Kaliguline vladavine tijekom kojih je

25 MRR, II, 617;

26 Traversari 1971.

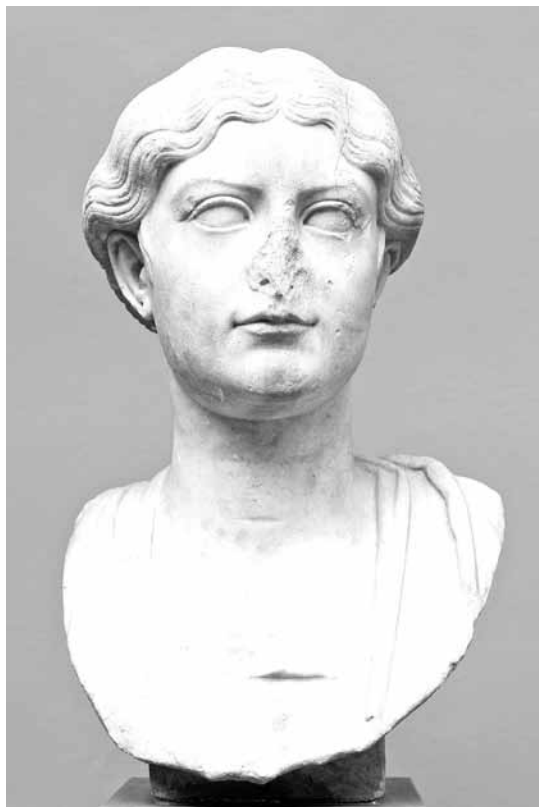
27 Starac 1994.

28 Antički izvori spominju nesreću tijekom jahanja, bolest i trovanje, usp. Kokkinos 1992, 13-15 i bilj. na str. 191.

29 Nicols 1975, 48-50; on međutim sumnja u istinitost tvrdnje o Antonijinoj ulozi u Sejanovu raskrinkavanju, smatrajući to konstrukcijom u doba Klaudijeve vladavine, kad su joj u postupku rehabilitacije zasluge i uveličavane.

30 Jos., Ant. 18, 6, 6; Dio. 65, 14, 1-2: πρὸς γοῦν τὴν δέσποιναν τὴν Ἀντωνίαν τὴν τοῦ Κλαυδίου μητέρα, κρύφα τι δι' αὐτῆς τῷ Τιβερίῳ περὶ τοῦ Σεϊανοῦ γράψασαν...

31 Dio. 59, 3, 6. Svetonije je mislio da ju je unuk otrovao ili dao otrovati: Suet. Calig. 23, 2; Usp. i Segenni 1995, 315.



**Slika 2.** Portret Antonije Mlađe, iz Tralesa, Mala Azija, Ny Carlsberg Glyptotek  
(izvor: [https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/4/49/Antonia\\_Minor\\_Ny\\_Carlsberg\\_Glyptotek\\_IN743.jpg/1367px-Antonia\\_Minor\\_Ny\\_Carlsberg\\_Glyptotek\\_IN743.jpg](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/4/49/Antonia_Minor_Ny_Carlsberg_Glyptotek_IN743.jpg/1367px-Antonia_Minor_Ny_Carlsberg_Glyptotek_IN743.jpg) – 6. 12. 2021.)

uspomena na Antoniju morala biti suspregnuta. Imala je mnogo vjernih slugu, među njima je možda najpoznatija bila Antonija Cenida.

Cenida je bila rođena kao robinja,<sup>32</sup> vjerojatno na carskome dvoru, gdje je stekla i obrazovanje potrebno da postane pisarica<sup>33</sup> i tajnica (*a manu*) Antonije Mlađe. S obzirom na to da je preminula 74. ili 75. godine,<sup>34</sup> mogla se roditi već u prvom desetljeću 1. stoljeća posl. Kr. Njezino podrijetlo nije poznato, a nedavno je (ponovo) izraženo mišljenje da bi mogla potjecati iz Istre, gdje je kasnije imala

---

32 PWRE, Antonia Caenis, s.v., 1, 1-2, 2641; PIR<sup>2</sup>, A 888.

33 Hartmann 2020, 124-128.

34 Dio. 65, 14, 1: τότε δὲ καὶ Καίνις ἢ τοῦ Οὐέσπασσιανοῦ παλλακῆ μετήλλαξεν.

gospodarskih interesa,<sup>35</sup> no to nije potkrijepljeno nedvosmislenim dokazima u Istri. Pretpostavlja se da je oslobođena za života Antonije Mlađe,<sup>36</sup> iako je bila iznesena i pretpostavka da se to zbililo oporučno, nakon njezine smrti. Svetonije u Vespazijanovu životopisu izrijeком navodi da je car „poslije ženine smrti uzeo ponovno k sebi u kuću (*revocavit*) nekadašnju svoju ljubavnicu Cenidu, oslobođenicu Antonijinu i pisaricu njezinu, te ju je još kao car zadržao kod sebe gotovo kao zakonitu ženu“<sup>37</sup>. Vespazijan ju je napustio kad je prije dolaska na carsko prijestolje oko 38. godine oženio Flaviju Domitilu, s kojom je imao troje djece: Tita, Domicijana i Domitilu Mlađu (*Flavia Domitilla Minor*).<sup>38</sup> Tit je bio rođen 38. godine, Domicijan 42. godine, a Domitila oko 45. godine. Kći je umrla oko 66. godine, a muška su djeca postala carevima poslije oca (Tit 79. – 81. godine, Domicijan 81. – 96. godine). I Domitila Starija preminula je prije Vespazijanova stupanja na carsko prijestolje, kao i istoimena kći.<sup>39</sup> Cenida je, tada možda još robinja, bila Vespazijanova ljubavnica prije njegove ženidbe s Domitilom Starijom, a poslije njezine smrti „uzeo ju je ponovno k sebi“. Kad je postao carem, Vespazijan je već imao dva odrasla sina, tako da bi ponovna ženidba mogla, ako bi u braku bilo rođeno još muške djece, zamrsiti nasljeđivanje i unijeti razdor među mogućim nasljednicima, što bi zacijelo imalo posljedice na cijelu državu. Nešto slično dogodilo se Klaudiju, koji se oženio Agripinom, koja je imala sina iz prethodnog braka (Nerona), iako je on sam imao također već sina (Britanika).<sup>40</sup>

Cenida je kao Antonijina tajnica imala važnu ulogu na dvoru, ulogu koja je podrazumijevala i kontakte s drugim članovima carske obitelji i njihovom poslugom. Ako je Vespazijan vezu s tajnicom Antonije Mlađe započeo već prije Antonijine smrti, jer je Domitilu oženio samo godinu ili dvije kasnije, a Svetonije koristi riječ *revocavit* (ponovo pozvao) za opis Vespazijanove odluke da je uzme za konkubinu poslije Domitiline smrti, učinio je to imajući u vidu i pragmatične razloge, jer mu je to moglo pomoći u ranoj fazi karijere, u usponu kroz dužnosti.<sup>41</sup> Iako je Vespazijanova žena Domitila preminula, vjeruje se, tek nekoliko godina prije njegova stupanja na prijestolje, misli se da je cijelo vrijeme

35 Suet. Domit., 12, 3; Mustonen 2018, 126.

36 Možda nakon što je sudjelovala u Antonijinu raskrinkavanju Sejanove urote, Mustonen 2018, 127.

37 Suet. Vesp., 3, 4 (prijevod Stjepan Hosu): *Post uxoris excessum Caenidem, Antoniae libertam et a manu dilectam quondam sibi, revocavit in contubernium, habuitque etiam imperator paene justae uxoris loco.*

38 Za iscrpnu bibliografiju o Vespazijanovu životu usp. Levick 2016.

39 Suet. Vesp. 3, 3: *Uxori ac filiae superstes fuit atque utramque adhuc privatus amisit.* Domitila je preminula prije 69. posl. Kr., vjerojatno oko 65. posl. Kr., ali točna godina njezine smrti nije poznata, usp. Ritter 1872, 759-761; Charles, Anagnostou-Laoutides 2012, 532; Levick 2013, 230.

40 Charles, Anagnostou-Laoutides 2012, 538.

41 Segenni 1995, 312-313.



u braku održavao vezu s Cenidom, unatoč dužim izbivanjima iz Rima zbog vojnih dužnosti. S druge strane, možda je vezu morao i prekinuti, jer Cenida je bila oslobođenica Antonije Mlađe, a ova je došla u nemilost novom caru Kaliguli, zbog čega je i počinila samoubojstvo.<sup>42</sup>

Poslije Antonijine smrti, Cenida je živjela sama u jednoj vili, koju je možda dobila oporučno od Antonije Mlađe, ali nema vijesti o tomu što je radila kad je ostala bez gospodarice. Ako je, osim vile u Rimu, od nje dobila i neke druge posjede, mogla se okrenuti poduzetništvu, upravljati tim imanjima, i tu se – na temelju kasnije vijesti, iz doba kad je poslije stupanja Vespazijana na prijestolje ponovo bila s njim bliska, da je imala posjede u Histriji<sup>43</sup> – u historiografiji stvorila veza između Cenide i Istre. U Rimu se od 37. posl. Kr. (smrt Antonije Mlađe) do 65. posl. Kr. (smrt Flavije Domitile Starije) vjerojatno kretala među poznanicima, oslobođencima na visokim dužnostima na carskom dvoru, pa je moguće zamisliti da je Klaudijevu tajniku, oslobođeniku Narcisu (*Tiberius Claudius Narcissus*), kojega izvori spominju kao *praepositus ab epistulis*,<sup>44</sup> upravo Cenida predložila Vespazijanovo ime kad ga je car Klaudije, odmah po stupanju na prijestolje, 41. posl. Kr., imenovao legatom II. legije (*Legio II Augusta*), što je bio vrhunac Vespazijanove vojničke karijere prije nego što je postao carem.<sup>45</sup> Zahvaljujući uspjesima u ratovima, Vespazijan je potom 51. posl. Kr. obnašao dužnost konzula, a nakon toga se povukao iz javnog života, navodno jer se sukobio s Agripinom Mlađom – majkom cara Nerona, koji je u međuvremenu carem postao 54. posl. Kr.<sup>46</sup>

O Vespazijanu i Cenidi u suvremenoj je historiografiji napisano puno rasprava, na temelju Svetonijevih riječi i ocjena koje o njoj iznosi Kasije Dion. Mnogobrojne je istraživače rimske carske povijesti toj temi privukla njihova konkubinatska veza, koja je, prema Svetoniju, bila obnovljena nakon Domitiline smrti, dakle postojala je i ranije. Konkubinatska (priležništvo) u Rimu bila je stalna veza muškarca i žene bez sklapanja formalnog braka, a primjer Vespazijana i Cenide predstavlja vrijedan podatak za razumijevanje tog načina bračnog suživota u rimskom pravnom sustavu.<sup>47</sup> Dok je brak služio prokreaciji rimskih građana, konkubinatska je predstavljao alternativu u slučajevima kad se željelo izbjeći pravne posljedice u sferi nasljeđivanja,<sup>48</sup> jer konkubina je u pravilu bila nižeg društvenog statusa

---

42 Svetonije je čak pretpostavio da ju je Kaligula otrovao: Suet. Calig. 23, 2.

43 Suet. Domit., 12, 3.

44 Suet. Claud. 28. U istom odlomku spominje Feliksa i Palanta, usp. gore bilj. 9.

45 Suet. Vesp. 4, 1-2: *Claudio principe Narcissi gratia legatus legionis in Germaniam missus est.*

46 Wardle 2010, 210-211.

47 Usp. bibliografiju u Acton 2011, 224 (bilj. 111). Također i Acton 2010.

48 Treggiari 1982.

od muškarca, koji je najčešće već imao potomke iz braka. Cenida je već bila u godinama kad vjerojatno više nije mogla rađati, ali već je njezin oslobođenički status priječio sklapanje valjanog braka s Vespazijanom, no poslije smrti Flavije Domitile veza s Cenidom mogla se smatrati konkubinatom u pravom smislu. Epigrafski podaci donose više sličnih primjera među senatorima sredinom 1. stoljeća posl. Kr.,<sup>49</sup> a ni kasniji carevi nisu bili iznimka: Marko Aurelije i Antonin Pije imali su konkubine izvan braka, poslije smrti supruge, dok je Neron priljeznicu imao za vrijeme braka s Oktavijom, ali izvori je u nekoliko navrata nazivaju i konkubinom.<sup>50</sup>

Nekoliko godina Cenida je zacijelo bila vrlo utjecajna na Vespazijanovu dvoru, dojmila se antičkih kroničara kako zbog vjernosti,<sup>51</sup> tako i zbog sposobnosti i veza<sup>52</sup> te samozatajnosti, jer se nikada nije pojavila u službenim prilikama u Vespazijanovoj obitelji, a time se i u javnosti plasirala slika čvrstoće flavijevske dinastije, jer su Tit i Domicijan i dalje bili jedina zakonita djeca i nasljednici Vespazijanovi. No Kasije Dion pripisuje joj i veliku moć na dvoru – koju da joj je prepustio sam Vespazijan<sup>53</sup> – pa tvrdi da se veoma obogatila jer je dobivala velike svote iz mnogo izvora, prodajući dužnosti,<sup>54</sup> i prenosi da se vjerovalo kako je to činila u dogovoru s carem, u njegovo ime, tako da je zadržavala dio za sebe. Kako o tome u Svetonija nema ni riječi, legitimno je pomisliti da je Dion koristio neke izvore koji su o Cenidi imali loše mišljenje, iako ne treba smetnuti s uma da Svetonije možda idealizira Vespazijana, pa prešućuje neke detalje iz njegova *modus operandi*. Cenida je u svakome slučaju očevidno bila vrlo utjecajna na Vespazijanovu dvoru, od njegova stupanja na prijestolje 69. posl. Kr. do svoje smrti 74. ili 75. posl. Kr.<sup>55</sup>

Mramorni nadgrobni žrtvenik, s tekstom na prednjoj strani i bogatim reljefima na bočnim i stražnjoj (slike 3, 4, 5), koji joj je podignuo oslobođenik Aglaj<sup>56</sup> pronađen je u Rimu na području Nomentanskih vrata (*Porta Nomentana*), kroz koja je iz grada izlazila cesta prema sjeveroistoku. Vjeruje se, iako to nije nedvosmisleno potvrđeno, da je na tom području nedaleko od Aurelijanskog zida Cenida imala posjed, suburbanu rezidenciju, i da je tu bila i pokopana. To, po svemu sudeći, potvrđuju i nalazi, s početka 20. stoljeća, dviju olovnih fistula

49 CIL 6, 13937, CIL 6, 17170.

50 Suet. Nero 50; Mart. 3. 82, 11.

51 Dio. 65, 14, 1: πιστοτάτη ἦν

52 Dio. 65, 14, 1: ἐμνημόνευσα δὲ αὐτῆς ὅτι τε πιστοτάτη ἦν καὶ ὅτι μνήμης ἄριστα ἐπεφύκει.

53 Dio. 65, 14, 3: ὁ Οὐεσπασιανὸς αὐτῇ ὑπερέχαιρε, πλείστον τε διὰ τοῦτο ἰσχυσε

54 Dio. 65, 14, 3: ἐπιτροπείας στρατείας ἰερωσύνας

55 Dio. 65, 14, 1; Charles, Anagnostou-Laoutides 2012, 536.

56 CIL 6, 12037: *Dis Manib(us) / Antoniae Aug(ustae) / l(ibertae) Caenidis / optumae patron(ae) / Aglaus l(ibertus) cum Aglao / et Glene et Aglaide / filiis*; usp. La Regina 2001, 69-71; Nonnis 2009, 404-405, ali i Boschung 1987, 108; Fassbender 2005, 161.



**Slika 3.** Nadgrobnji žrtvenik Antonije Cenide, CIL 6, 12037, Rim, (...muzej), prednja strana s natpisom (izvor: <https://feminaeromanae.org/caenis.html> – 6. 12. 2021.)

(*fistulae aquariae*) s njezinim imenom i imenom Tiberija Klaudija Feliksa,<sup>57</sup> koji je očevitno carski oslobođenik. Na istom je prostoru pronađeno još desetak fistula s imenima među kojima su i carevi (Trajan, Marko Aurelije i Lucije Ver) i nekoliko uglednih senatora, pa bi to mogli u II. stoljeću posl. Kr. biti korisnici prostora nekadašnje Cenidine rezidencije, koji su vodovodnu mrežu morali povremeno obnavljati. Sasvim je logično zaključiti da su Cenidina imanja poslije njezine smrti prenesena u carsko vlasništvo, jer nije poznato da je imala potomstvo, a carski fisk potom je mogao nekretninama upravljati po nahođenju, koristeći ih dalje ili prodajući njihove dijelove.

Cenidini robovi i oslobođenici zabilježeni su i na drugim natpisima u Rimu<sup>58</sup> i Anciju,<sup>59</sup> a posebno se ističe natpis koji spominje nadstojnika Cenidine kupelji

57 EDR072261 i EDR139767, gdje je i starija literatura. Fistule su olovne vodovodne cijevi, često s imenom vlasnika radionice i naručitelja, pa su u mnogim slučajevima poslužile kao identifikacija vlasnika nekretnine na kojoj su nađene.

58 CIL 6, 4057: *Fusco, Antoniae Caenidis <servo> imm(uni), Antoniae Albanae, dec(urioni)*; CIL 6, 18358: *Fl(avia) Aug(usti) lib(erta) Helpis Caenidiana*; CIL 6, 15110: *Ti(berius) Claudius Aug(usti) lib(ertus) Hermes Caenidiano*.

59 CIL 10, 6666: *Eros, Aug(usti) lib(ertus) procurator Caenidianus, cum M(arco) Antonio Quir(ina) Candido filio suo, tribunis sodalibus d(onum) d(edit)*.



**Slika 4.** Nadgrobni žrtvenik Antonije Cenide, CIL 6, 12037, Rim, (...muzej), desna strana  
(izvor: <https://feminaeromanae.org/caenis.html> – 6. 12. 2021.)

(*balineus Caenidianus*), pronađen također na Nomentanskoj cesti,<sup>60</sup> nekoliko stotina metara sjeveroistočnije od mjesta gdje su zabilježeni nalazi „njezinih“ fistula. Posjed je stoga mogao biti vrlo velik, i vjerojatno je uključivao stambene i rekreativne, možda i gospodarske sadržaje, primjereno vlasnici koja je, iako oslobođenica, pripadala visokim društvenim krugovima oko carske obitelji, najprije kao robinja i oslobođenica Antonije Mlađe, potom kao konkubina cara Vespazijana. Natpis je postavio carski rob, koji je upravljao kupelji koja je bila dio nekadašnjeg Cenidina posjeda, ali je mogla biti i otvorena za javnost.<sup>61</sup> Cenidini nekadašnji robovi koji su status slobodnih ljudi stekli od careva nose dodatno ime *Caenidianus / Caenidiana*, što također svjedoči o ugledu koji je Cenida uživala u rimskome društvu i poslije smrti.

Ta komemoracija bila je možda ograničena samo na posljednje godine Vespazijanove vladavine, nakon Cenidine smrti, a prije careve, tj. 74. – 79. posl. Kr., jer izgleda da je Domicijan o očevoj konkubini imao sasvim drugačije mišljenje.

60 EDR000826: *Iulius Florus et Onesimus Caesaris n(ostri) <servus>, vilicus balinei Caenidiani*. Usp. Friggeri 1977-1978, 145-154.

61 Mustonen 2018, 129.

Opisujući carevu neprijaznu ćud, Svetonije prepričava da je jednom odbio Cenidu kad ga je htjela poljubiti u obraz te joj je pružio ruku na poljubac.<sup>62</sup> Ali taj nas podatak navodi naposljetku na jedini trag koji povezuje Cenidu i Istru, jer se to zbilo, prema Svetonijevim riječima kad se ona „vratila iz Istre“.

Ne vjerujemo da je taj trag dovoljno čvrst dokaz da je Cenida (a prije nje možda Antonija Mlađa) imala u Istri značajnijih gospodarskih interesa. To, dođuše, jest moguće, ali nam u tom slučaju još uvijek nije poznato, jer mali broj pripadnika Antonijine šire, servilne i libertinske obitelji to nikako ne potvrđuje, za razliku od onomastičkih pokazatelja drugih rimskih patricijskih obitelji (npr. Lekanija, Palpelija i Setidija).<sup>63</sup> Zanimanje rimske političke elite, a to je istovremeno i gospodarska elita, za poduzetništvo u Istri svakako je postojalo, ali prema epigrafskim podacima kojima raspolažemo *Antonii* nisu zastupljeni u većem broju. Stoga možemo zaključiti da je njihova uloga u gospodarskom i društvenom životu Istre u 1. stoljeću posl. Kr. bila razmjerno mala te da Antonija Mlađa



**Slika 5.** Nadgrobni žrtvenik Antonije Cenide, CIL 6, 12037, Rim, (...muzej), lijeva strana (izvor: <https://feminaeromanae.org/caenis.html> – 6. 12. 2021.)

62 Suet. Domit., 12, 3: *Caenidi patris concubinae ex Histria reversae osculumque, ut assuerat, offerenti manum praebuit.*

63 Tassaux 1983, 208-209.

i njezina oslobođenica Cenida nisu imale one posjede ni ono značenje koje im u žaru romantičarske lokalpatriotske historiografije pripisuje Pietro Kandler u *Notizie storiche di Pola*. A veza Cenida – Vespazijan – Pula dovela je čak i do izmišljene i ničim historiografski ni arheološki potkrijepljene priče o carevu sponzorstvu za gradnju pulskog amfiteatra, Arene. Međutim, Kandlerovu je u pisanim i elektroničkim medijima već uvriježenu priču teško iskorijeniti, ali treba je svesti na pravu mjeru, na razinu legende, koja je, po definiciji, usmeni i pisani književni žanr koji kombinira stvarne činjenice s imaginarnim elementima unutar određenog geografskog i povijesnog konteksta.

### Literatura:

Kratice:

CIL – Corpus Inscriptionum Latinarum, Berlin 1863.–

EDR – Epigraphic Database Rome ([www.edr-edr.it](http://www.edr-edr.it))

ILS – Herman Dessau, *Inscriptiones Latinae Selectae*, I–IV, Berlin 1882–1916.

MRR – Thomas Robert Shanon Broughton, *Magistrates of the Roman Republic*, I, II, New York, 1951–1952.

PIR<sup>2</sup> – *Prosopographia Imperii Romani Saec. I. II. III*, Editio Altera, Berolini et Lipsiae, Berolini – Novi Eboraci, 1933–1999.

PWRE – *Paulys Real-Encyclopedie der classischen Altertumswissenschaft*, Neue Bearbetinug, ausgegeben von Georg Wissowa, Stuttgart 1894–1973.

Acton 2010 = Karen Louise Acton, *Antonia Caenis and the Flavian Dynasty*, SSRN Electronic Journal, May 2010.

Acton 2011 = Karen Acton, *Vespasian Augustus: Imperial Power in the First Century CE*, PhD Thesis, University of Michigan, 2011.

Agnati 1996 = Ulrico Agnati, *Liberti: 'qui desiderant esse servi'*, *Clio*, 32, 3, 1996, 357-400.

Alföldy 1984 = Géza Alföldy, *Römische Statuen in Venetia et Histria*. Epigraphische Quellen, Heidelberg 1984.

Alföldy 1999 = Géza Alföldy, *Städte, Eliten und Gesellschaften in der Gallia Cisalpina*. Epigraphisch-historische Untersuchungen, Stuttgart 1999.

Bekavac, Miletić 2018 = Silvia Bekavac, Željko Miletić, *Seviri Augustales u Saloni*, *VAHD*, 111, 2018, 139-165.

Bezczky 1998 = Tamás Bezczky, *The Laecanius amphora stamps and the villas of Brijuni*, *Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften*, 261. Band, Wien 1998.

- Boschung 1987 = Dietrich Boschung, *Antike Grabaltäre aus den Nekropolen Roms*, Bern 1987.
- Brusin 1991 = Giovanni Battista Brusin, *Inscriptiones Aquileiae*, vol. I, Udine 1991.
- Charles, Anagnostou-Laoutides 2010 = Michael B. Charles, Eva Anagnostou-Laoutides, *Suetonius Vespasianus 3: The status of Flavia Domitilla*, *Acta Classica* IJII, 2010, 125-143.
- Charles, Anagnostou-Laoutides 2012 = Michael B. Charles, Eva Anagnostou-Laoutides, *Vespasian, Caenis and Suetonius*, u: Carl Deroux (ur.), *Studies in Latin literature and Roman history* 16, Collection Latomus 338, 2012, 530-547.
- Degrassi 1970 = Attilio Degrassi, *Culti dell'Istria preromana e romana*, u: Vladimir Mirosavljević, Duje Rendić Miočević, Mate Suić (ur.), *Adriatica praehistorica et antiqua*, Zbornik radova posvećen Grgi Novaku, Zagreb 1970, 615-632.
- Duthoy 1978 = Robert Duthoy, *Les Augustales, Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, II, 16, 2, 1978, 1254-1309.
- Fassbender 2005 = Andreas Fassbender, *Untersuchungen zur Topographie von Grabstätten in Rom von der späten Republik bis in die Spätantike*, Köln 2005.
- Friggeri 1977-1978 = Rosanna Friggeri, *La domus di Antonia Caenis e il Balneum Caenidianum*, *Rendiconti della Pontificia Accademia di Archeologia*, 50, 1977-78, 145-154.
- Girardi Jurkić 2005 = Vesna Girardi Jurkić, *Duhovna kultura antičke Istre*, Knjiga I. *Kultovi u procesu romanizacije antičke Istre*, Zagreb 2005.
- Hartmann 2020 = Benjamin Hartmann, *The scribes of Rome. A Cultural and Social History of the Scribae*, Cambridge 2020.
- Kandler 1876 = Pietro Kandler, *Notizie storiche di Pola*, Parenzo 1876.
- Kokkinos 1990 = Nikos Kokkinos, *A Fresh Look at the 'Gentilicium' of Felix Procurator of Judaea*, *Latomus*, 49, 1990, 126-41.
- Kokkinos 1992 = Nikos Kokkinos, *Antonia Augusta. Portrait of a great Roman lady*, London and New York, 1992.
- La Regina 2001 = Adriano La Regina (ur.), *Lexicon Topographicum Urbis Romae, Suburbium*, 1, Roma 2001.
- Levick 2017 = Barbara Levick, *Vespasian*, Second edition, Routledge, London and New York 2017<sup>2</sup>.
- Matijašić 1998 = Robert Matijašić, *Gospodarstvo antičke Istre. Arheološki ostaci kao izvori za poznavanje društveno-gospodarskih odnosa u Istri u antici (I. st. pr. Kr. – III. st. posl. Kr.)*, Pula 1998.
- Matijašić 2014 = Robert Matijašić, *Bilješke o Luciju Aneju Domiciju Prokulu s pulskog natpisa CIL 5, 34, Tabula*, 12, 2014, 161-171.
- Mustonen 2018 = Pia Mustonen, *Influential mistresses in the imperial dynasties of first-century Rome: Claudia Acte and Antonia Caenis*, u: Ria Berg, Richard

- Neudecker (ed.), *The Roman courtesan. Archaeological reflections of a literary topos*, *Acta instituti Romani Finalndiae*, 46, Roma 2018, 121-130.
- Nicols 1975 = John Nicols, *Antonia and Sejanus*, *Historia*, 24, 1, 1975, 48-58.
- Nonnis 2009 = David Nonnis, *Ara sepolcrale di Antonia Caenis, concubina di Vespasiano*, in F. Coarelli (ed.), *Divus Vespasianus. Il bimillenario dei Flavi*, Milano, 2009, 404-405.
- Ritter 1972 = Hans-Werner Ritter, *Zur Lebensgeschichte der Flavia Domitilla, der Frau Vespasians*, *Historia*, 21, 1972, 759-61.
- Segenni 1995 = Simonetta Segenni, *Antonia Minore e la „Domus Augusta“*, *Studi Classici e Orientali*, 44, 1995, 297-331.
- Solin 1971 = Heikke Solin, *Beiträge zur Kenntnis der griechischen Personennamen in Rom, I. Comentationes Humanarum Litterarum, Societas Scientiarum Fennica*, 48, Helsinki 1971.
- Šašel, Marušić 1984 = Jaroslav Šašel, Branko Marušić, *Štirideset rimskih napisov iz Istre*, *Arheološki vestnik*, 35, 1984, 295-322.
- Šašel Kos 1999 = Marjeta Šašel Kos, *Pre-Roman divinities of the eastern Alps and Adriatic*, *Situla* 38, Ljubljana 1999.
- Tassaux 1982 = Francis Tassaux, *Laecanii, Recherches sur une famille senatriale d'Istrie*, *MEFRA*, 94, 1982, 227-269.
- Tassaux 1983 = Francis Tassaux, *L'implantation territoriale des grandes familles d'Istrie sous le Haut Empire romain*, u: *Problemi storici ed archeologici dell'Italia nordorientale e delle regioni limitrofe dalla preistoria al medioevo. Incontro di studio, Trieste 28 - 30 ottobre 1982, Atti dei Civici Musei di Storia ed Arte, Quaderno 13, 2, Triest 1983, 193-229.*
- Tassaux 2001 = Francis Tassaux, *Quatre siècles de l'histoire d'une grande propriété*, u: Francis Tassaux, Robert Matijašić, Vladimir Kovačić, Loron (Croatie). *Un grand centre de production d'amphores à huile istriennes (Ier – Ive s. p. C.)*, *Ausonius – Publications, Mémoires 6, Bordeaux 309-324.*
- Traversari 1971 = Gustavo Traversari, *L'arco dei Sergi*, Padova 1971.
- Treggiari 1982 = Susan Treggiari, *Concubinae*, *Papers of the British School at Rome*, 49, 59-81.
- Wardle 2010 = David Wardle, *Suetonius on Vespasian's rise to power under the Julio-Claudians*, *Acta classica*, 53, 2010, 101-15.
- Weisshäupl 1901 = Rudolf Weisshäupl, *Zur Topographie des alten Pola*, *Jahreshefte des Österreichischen archäologischen Institutes*, 4, 1901, 169-208.



## Summary

### **Caenis, patris concubina, ex Histria reversa..., Notes on Antonia Minor and Her Freedwoman Caenis**

In a book published by the Pula city administration in 1876 in honour of the Trieste polyhistor Pietro Kandler (Trieste, 1804-1872), *Notizie storiche di Pola* (1876), a collection of his texts dedicated to Pula in Antiquity and the Middle Ages, there are four previously unpublished texts on the traces which Antonia Minor, Vespasian and Antonia Caenis left in Pula. Kandler's claims and assumptions on the ancient history of Pula in general were often taken as reliable facts, and in the case that gave rise to an urban legend on Antonia Caenis, and how Vespasian had the amphitheatre built because he loved the ex-slave of Antonia Minor. Such stories still appear regularly in tourist materials, popular texts and guides, in online texts of a general nature, while the historiographic facts have never been examined.

Antonia Minor was the daughter of the triumvir Mark Antony and Octavian's sister Octavia, conceived in Athens where the couple stayed in the summer of 37 BC, and was born in Rome on January 31, 36 BC. Mark Antony set out from Athens for the East, where he married the Egyptian queen Cleopatra in Antioch, and thus became completely estranged from both his family in Rome and Octavian, ending in Alexandria in 30 BC after the defeat at Actium (31 BC). Antonia grew up in Rome, at the imperial court, together with her sister Antonia Maior, half-brothers and half-sisters. Cassius Dio states that Augustus gave the two Antoniae, his sister's daughters, "money from their father's estate", which the emperor had confiscated. Mark Antony had estates in Italy and elsewhere, mostly in the East (Asia Minor, Egypt), but the sources do not mention Histria, so Kandler's assumption that Antonia Minor had estates and even a palace in Pula stands on shaky grounds. The number of epigraphic attestations on the Antonii in Istria, which would indicate their heirs, slaves and freedmen, and thus show their economic presence in the area, is rather slim. There are only six such inscriptions, while far more numerous in northern Italy (in the Tenth Region), around Brescia, Altinum, Aquileia, and a few around Padua, a total of around fifty.

In the Istrian inscriptions it is obvious that they are not *liberti* of the first generation, nor slaves. If Antonia would have had significant land holdings in southern Istria, the number of examples of this family name would surely be much higher. There would surely be more names of first-generation slaves and freedmen, who always indicated their status in inscriptions. Although a few years ago, following Pietro Kandler, followed in her turn by Alka Starac, we stated that women and liberated women "must have stayed in Pula from time to time to monitor their estates in southern Istria", after a closer look this does not seem certain, although not entirely impossible.

If such estates existed, their size and importance could not have been very pronounced, although the Istrian epigraphy records names of other Roman families belonging to the highest social strata, to the political and economic elite (more than 30 Laecanii, 7 M(a)ecenii, 13 Palpellii, 15 Settidi, Several Statilii Ta-

uri in Poreč and northern Istria). We must not forget the Sergii family, who are not represented by a large number of members in Pula, but who erected one of the most important monuments in the city today, the triumphal arch that bears their family name. If we take into account the imperial estates, it is clear that the Roman aristocratic elite had in Istria significant economic interests, which included land holdings, growing olives and vines, and the production of pottery (Fažana, Loron). However, the exact scope of interest of each individual family is, unfortunately, not known in detail.

In 18 BC Antonia Minor married Drusus, son of Livia, second wife of Augustus, from her first marriage. They had three children, Germanicus, Livilla and Claudius, the future emperor. Germanicus had two children with Agrippina Maior, Agrippina Minor and Caius (later the emperor Caligula). Antonia Minor was instrumental in exposing the conspiracy organized by Seianus, the prefect of the Praetorian Guard, against the emperor Tiberius, her brother-in-law.

Cassius Dio explicitly states, albeit in an anecdotal form, that Antonia dictated a letter to Tiberius, with the details of the conspiracy that was being prepared, to her slave, Caenis. When Caligula became emperor after Tiberius' death, Antonia, his grandmother, was first celebrated, but only a few weeks after the emperor's enthronement in 37 A.D. she committed suicide. She was very popular during her lifetime because of the stories that circulated about her virtue, gentle nature, beauty and kindness. Claudius rehabilitated her after four years of Caligula's reign during which the memory of Antonia had to be suppressed. She had many faithful servants, among them perhaps the most famous was Caenis, whom she manumitted.

Antonia Caenis was born as a slave, probably at the imperial court, where she also acquired the education needed to become a scribe and secretary of Antonia Minor. Since she died in 74 or 75, she could have been born in the first decade of the 1st century AD. Her origin is unknown, and recently the opinion was again expressed that she could have originated from Istria, where she apparently later had economic interests, although this is not supported by unequivocal evidence in Istria. Suetonius in Vespasian's biography explicitly states that the emperor "after his wife's death took his former mistress Caenis, the freedwoman of Antonia and her scribe, back to his house (*revocavit*), and kept her with him almost as a lawful wife as emperor." This would imply that they were lovers before Vespasian married Flavia Domitilla in 38 A.D., with whom he had three children: Titus, Domitianus and Domitilla Minor. The wife and daughter died around 65- 66 A.D., while the sons became emperors after the father (Titus 79-81 A.D., Domitianus 81-96 A.D.). When he became emperor, Vespasian already had two adult sons, so remarriage could, if more male children were born from the marriage, complicate the inheritance process and create discord among possible heirs, which would surely have consequences throughout the state. Something similar happened to Claudius, he married Agrippina Minor who had a son from a previous marriage (Nero), although the emperor himself also had a son (Britannicus).

As Antonia's secretary, Caenis played an important role in the court, a role that included contacts with other members of the imperial family and their servants. Vespasian began his relationship with Antonia the Younger's secretary before Antonia's death, but he married Domitilla only a year or two

later, and Suetonius uses the word *revocavit* (re-invited) to describe Vespasian's decision to take her back after Domitilla's death. Although Vespasian's wife Domitilla passed away a few years before his accession to the throne, he is thought to have kept in touch with Caenis throughout his marriage, despite prolonged absences from Rome for military service. On the other hand, he may have had to end the relationship, because Caenis was the freedwoman of Antonia Minor, who fell out of favour with the new emperor Caligula, which is apparently why she committed suicide.

After Antonia's death, Caenis lived alone in a villa, which may have been conferred on by Antonia Minor, but we do not know what she was doing after she lost her mistress. If, in addition to the villa in Rome, she received other estates, she could have turned to entrepreneurship, manage her estates. It has been assumed, based on later news, after Vespasian's accession to the throne, that she had estates in Histria, that Caenis had property in Istria. From 37 A.D. (death of Antonia Minor) and 65 A.D. (death of Flavia Domitilla) in Rome she probably moved among acquaintances, freedmen in high office at the imperial court, so it is possible to imagine that it was Caenis who suggested Vespasian to Claudius' secretary Claudius Narcissus when Claudius, appointed Vespasian to command the Second Legion in 41 A.D. He later became consul in 51 A.D., but retired then from public life allegedly because he quarrelled with Agrippina Minor, mother of Nero, the next emperor.

The relationship between Vespasian and Caenis has attracted historians because of Suetonius' words and the assessments given by Cassius Dio. In Rome, concubinage was a permanent bond between a man and a woman without a formal marriage, and the example of Vespasian and Caenis is valuable for understanding this marital coexistence in the Roman legal system. While marriage served the procreation of Roman citizens, concubinage was an alternative in cases where legal consequences in the sphere of inheritance were to be avoided, as the female was generally of lower social status than the male, who most often already had children from the previous legal marriage. Caenis was already of the age when she probably could no longer give birth, but her lower legal status prevented her from concluding a valid marriage with Vespasian, so she was her concubine in every effect. She must have been very influential at Vespasian's court, impressing the ancient chroniclers because of her loyalty, ability, connections and self-denial, because she never appeared on official occasions in Vespasian's family, and thus the image of the Flavian dynasty strength remained intact, Titus and Domitian were still the only legitimate children and heirs of Vespasian. But Cassius Dio also claims that she became very rich because she received large sums from many sources, selling duties, and reports that it was believed that she did so in agreement with the emperor and in his name, so that she kept a part to herself. As there is no word on this in Suetonius, it seems that Dio used sources that were rather hostile to Caenis, although it should not be forgotten that Suetonius may have idealized Vespasian and thus concealed some details from his *modus operandi*. Caenis was in any case obviously very influential at Vespasian's court, from his accession to the throne in 69 A.D. until her death in 74 or 75 A.D.

A marble altar was erected in the memory of Caenis by her freedman Aglaus in Rome near Porta Nomentana. It has the text on the front, and rich

reliefs on the sides and back. It is believed that she had a suburban residence in the area, and that she was buried there. This seems to be confirmed by the findings, at the beginning of the 20th century, of two lead fistulas with her name and the name of Tiberius Claudius Felix, who is clearly an imperial freedman. Her slaves and freedmen are known also on other inscriptions in Rome and Antium, while an inscription mentioning the manager of a *balineus Caenidianus* was also found on Via Nomentana. Other Caenis' former slaves, who acquired the status of freedmen from the emperors, bear the additional name *Caenidiana* / *Caenidiana*, which testifies to the reputation that Caenis enjoyed in Roman society even after her death.

This commemoration may have been limited to the last years of Vespasian's reign, after Caenis' death, and before the emperor's, i.e. 74-79 AD, because Domitian seems to have had a completely different opinion of Caenis. Describing the emperor's unfriendly temper, Suetonius recounts that he once refused Caenis when she wanted to kiss him on the cheek, but offered her his hand to kiss. And this piece of information finally leads us to the only clue that associates Caenis and Istria, because it happened, according to Suetonius, when she "returned from Istria".

We do not believe that this is strong enough evidence that Caenis (and before her perhaps Antonia Minor) had significant economic interests in Istria. It is possible, but the small number of members of Antonia's wider, servile and libertine family does not confirm this, unlike onomastic indicators of other Roman patrician families. The interest of the Roman elite for entrepreneurship in Istria certainly existed, but according to the epigraphic data we have, the Antonii are not present in large numbers. We can therefore conclude that their role in the economic and social life of Istria in the 1<sup>st</sup> century A.D. was relatively small, and that Antonia Minor and her freedwoman Caenis did not have the estates, nor the importance that Pietro Kandler ascribes to them on the wave of romantic local patriotic historiography in *Notizie storiche di Pola*. And the Caenis – Vespasian – Pula connection even led to a fictional, historiographically and archaeologically unsubstantiated story about the emperor's sponsorship of the construction of the Pula amphitheatre. However, it is difficult to eradicate Kandler's story in the print and electronic media, but it should be perceived as a legend, which is by definition an oral and written literary genre that combines real facts with imaginary elements, within a certain geographical and historical context.

*Keywords:* Istria; Antiquity; Vespasian; Antonia Minor.